כיתה י' | תנ"ך | שיעור 3 מתוך 6 | 45 דק' | שמות כא, א-לז

ממלכתי: מעמד הר סיני ופרשת משפטים (שמות יט-כד) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, עיון בחוק המקראי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, אור החיים ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.

"ואלה המשפטים": עבד עברי, נזקי גוף ו"עין תחת עין"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יתארו את מבנה פרק כא: עבד עברי ואמה עבריה, דיני נפשות, נזקי גוף ונזקי שור (כא, א-לז)
- התלמידים ינתחו את דיני העבד העברי (ב-ו) כחוק שמגביל את העבדות, בעזרת רש"י ורמב"ן
- התלמידים ידונו בפירוש "עין תחת עין" (כד) כפיצוי כספי לפי חז"ל, ובשאלה מהו עונש צודק

❓ השאלה הגדולה של השיעור

האם חוק יכול לשנות חברה, או רק לשקף אותה?

המשפט הראשון שבא אחרי מעמד הר סיני עוסק דווקא באדם החלש ביותר: "כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי, שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד; וּבַשְּׁבִעִת--יֵצֵא לַחָפְשִׁי, חִנָּם" (כא, ב). התורה אינה מבטלת את המוסד המוכר מן העולם העתיק בבת אחת, אבל מגבילה אותו בזמן ובזכויות. השאלה היא מה המשמעות של התחלה כזאת.

🧪 פתיחה

מציגים שני משפטים: "חוק צריך לתאר את החברה כמו שהיא" ו"חוק צריך לכוון את החברה למקום שהיא עוד לא נמצאת בו." תלמידים עומדים ליד שלט "מסכים" או "לא מסכים" לכל משפט, ושניים-שלושה מנמקים. מסבירים: בפרק כא נבדוק איזה סוג חוק אנחנו פוגשים.

📖 הסבר למורה

פרשת משפטים פותחת ב"וְאֵלֶּה, הַמִּשְׁפָּטִים, אֲשֶׁר תָּשִׂים, לִפְנֵיהֶם". רש"י לומד מה-ו' של "ואלה" שהמשפטים ניתנו בסיני כמו עשרת הדיברות, ומ"לפניהם" שיש להסביר אותם היטב, כשולחן ערוך. החוקים מסודרים לפי נושאים: **עבד עברי ואמה עבריה** (ב-יא), **דיני נפשות** (יב-יז), **נזקי גוף** (יח-כז), **שור נגח ובור** (כח-לו) ו**גנבת בהמה** (לז).

העבד העברי: לפי חז"ל (רש"י על פסוק ב) מדובר בגנב שנמכר בידי בית דין כי אין לו לשלם, ועבודתו מוגבלת לשש שנים. אם רוצה להישאר ("אָהַבְתִּי אֶת־אֲדֹנִי, אֶת־אִשְׁתִּי וְאֶת־בָּנָי; לֹא אֵצֵא, חָפְשִׁי"), אוזנו

נרצעת בדלת. גם האמה העבריה מוגנת: אם אדוניה לא נושא אותה ואינו נותן לה מזונות וכסות, "וְיָצְאָה חִנָּם, אֵין כָּסֶף". ואם אדון פוגע בעין עבדו או בשנו, "לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ, תַּחַת עֵינוֹ".

נפשות ונזקים: מי שהורג בכוונה דינו מוות, אבל מי שהרג בשגגה מקבל מקלט: "וְשַׂמְתִּי לְךָ מָקוֹם, אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה". פוגע בחברו משלם את ימי המחלה והריפוי: "רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן, וְרַפֹּא יְרַפֵּא". את "עַיִן תַּחַת עַיִן, שֵׁן תַּחַת שֵׁן" פירשו חז"ל כתשלום כספי. בעל שור ש"נָּגַח הוּא מִתְמַל שִׁלְשֹׁם" והוזהר אחראי יותר מבעל שור תם: האחריות גדלה עם הידיעה.

📜 הפסוקים (מכון ממרא, נוסח מנוקד)

שמות פרק כא, פסוקים א-יא

(א) וְאֵלֶּה, הַמִּשְׁפָּטִים, אֲשֶׁר תָּשִׂים, לִפְנֵיהֶם.

(ב) כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי, שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד; וּבַשְּׁבִעִת--יֵצֵא לַחָפְשִׁי, חִנָּם.

(ג) אִם־בְּגַפּוֹ יָבֹא, בְּגַפּוֹ יֵצֵא; אִם־בַּעַל אִשָּׁה הוּא, וְיָצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ.

(ד) אִם־אֲדֹנָיו יִתֶּן־לוֹ אִשָּׁה, וְיָלְדָה־לוֹ בָנִים אוֹ בָנוֹת--הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ, תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ, וְהוּא, יֵצֵא בְגַפּוֹ.

(ה) וְאִם־אָמֹר יֹאמַר, הָעֶבֶד, אָהַבְתִּי אֶת־אֲדֹנִי, אֶת־אִשְׁתִּי וְאֶת־בָּנָי; לֹא אֵצֵא, חָפְשִׁי.

(ו) וְהִגִּישׁוֹ אֲדֹנָיו, אֶל־הָאֱלֹהִים, וְהִגִּישׁוֹ אֶל־הַדֶּלֶת, אוֹ אֶל־הַמְּזוּזָה; וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת־אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ, וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם.

(ז) וְכִי־יִמְכֹּר אִישׁ אֶת־בִּתּוֹ, לְאָמָה--לֹא תֵצֵא, כְּצֵאת הָעֲבָדִים.

(ח) אִם־רָעָה בְּעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ, אֲשֶׁר־לֹא לוֹ יְעָדָהּ--וְהֶפְדָּהּ: לְעַם נָכְרִי לֹא־יִמְשֹׁל לְמָכְרָהּ, בְּבִגְדוֹ־בָהּ.

(ט) וְאִם־לִבְנוֹ, יִיעָדֶנָּה--כְּמִשְׁפַּט הַבָּנוֹת, יַעֲשֶׂה־לָּהּ.

(י) אִם־אַחֶרֶת, יִקַּח־לוֹ--שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעֹנָתָהּ, לֹא יִגְרָע.

(יא) וְאִם־שְׁלָשׁ־אֵלֶּה--לֹא יַעֲשֶׂה, לָהּ: וְיָצְאָה חִנָּם, אֵין כָּסֶף.

שמות פרק כא, פסוקים יב-כז

(יב) מַכֵּה אִישׁ וָמֵת, מוֹת יוּמָת.

(יג) וַאֲשֶׁר לֹא צָדָה, וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ--וְשַׂמְתִּי לְךָ מָקוֹם, אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה.

(יד) וְכִי־יָזִד אִישׁ עַל־רֵעֵהוּ, לְהָרְגוֹ בְעָרְמָה--מֵעִם מִזְבְּחִי, תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת.

(טו) וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ, מוֹת יוּמָת.

(טז) וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ, מוֹת יוּמָת.

(יז) וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ, מוֹת יוּמָת.

(יח) וְכִי־יְרִיבֻן אֲנָשִׁים--וְהִכָּה־אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ, בְּאֶבֶן אוֹ בְאֶגְרֹף; וְלֹא יָמוּת, וְנָפַל לְמִשְׁכָּב.

(יט) אִם־יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ, עַל־מִשְׁעַנְתּוֹ--וְנִקָּה הַמַּכֶּה: רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן, וְרַפֹּא יְרַפֵּא.

(כ) וְכִי־יַכֶּה אִישׁ אֶת־עַבְדּוֹ אוֹ אֶת־אֲמָתוֹ, בַּשֵּׁבֶט, וּמֵת, תַּחַת יָדוֹ--נָקֹם, יִנָּקֵם.

(כא) אַךְ אִם־יוֹם אוֹ יוֹמַיִם, יַעֲמֹד--לֹא יֻקַּם, כִּי כַסְפּוֹ הוּא.

(כב) וְכִי־יִנָּצוּ אֲנָשִׁים, וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ, וְלֹא יִהְיֶה, אָסוֹן--עָנוֹשׁ יֵעָנֵשׁ, כַּאֲשֶׁר יָשִׁית עָלָיו בַּעַל הָאִשָּׁה, וְנָתַן, בִּפְלִלִים.

(כג) וְאִם־אָסוֹן, יִהְיֶה--וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ, תַּחַת נָפֶשׁ.

(כד) עַיִן תַּחַת עַיִן, שֵׁן תַּחַת שֵׁן, יָד תַּחַת יָד, רֶגֶל תַּחַת רָגֶל.

(כה) כְּוִיָּה תַּחַת כְּוִיָּה, פֶּצַע תַּחַת פָּצַע, חַבּוּרָה, תַּחַת חַבּוּרָה.

(כו) וְכִי־יַכֶּה אִישׁ אֶת־עֵין עַבְדּוֹ, אוֹ־אֶת־עֵין אֲמָתוֹ--וְשִׁחֲתָהּ: לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ, תַּחַת עֵינוֹ.

(כז) וְאִם־שֵׁן עַבְדּוֹ אוֹ־שֵׁן אֲמָתוֹ, יַפִּיל--לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ, תַּחַת שִׁנּוֹ.

שמות פרק כא, פסוקים כח-לז

(כח) וְכִי־יִגַּח שׁוֹר אֶת־אִישׁ אוֹ אֶת־אִשָּׁה, וָמֵת--סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר, וְלֹא יֵאָכֵל אֶת־בְּשָׂרוֹ, וּבַעַל הַשּׁוֹר, נָקִי.

(כט) וְאִם שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם, וְהוּעַד בִּבְעָלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ, וְהֵמִית אִישׁ, אוֹ אִשָּׁה--הַשּׁוֹר, יִסָּקֵל, וְגַם־בְּעָלָיו, יוּמָת.

(ל) אִם־כֹּפֶר, יוּשַׁת עָלָיו--וְנָתַן פִּדְיֹן נַפְשׁוֹ, כְּכֹל אֲשֶׁר־יוּשַׁת עָלָיו.

(לא) אוֹ־בֵן יִגָּח, אוֹ־בַת יִגָּח--כַּמִּשְׁפָּט הַזֶּה, יֵעָשֶׂה לּוֹ.

(לב) אִם־עֶבֶד יִגַּח הַשּׁוֹר, אוֹ אָמָה--כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים, יִתֵּן לַאדֹנָיו, וְהַשּׁוֹר, יִסָּקֵל.

(לג) וְכִי־יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר, אוֹ כִּי־יִכְרֶה אִישׁ בֹּר--וְלֹא יְכַסֶּנּוּ; וְנָפַל־שָׁמָּה שׁוֹר, אוֹ חֲמוֹר.

(לד) בַּעַל הַבּוֹר יְשַׁלֵּם, כֶּסֶף יָשִׁיב לִבְעָלָיו; וְהַמֵּת, יִהְיֶה־לּוֹ.

(לה) וְכִי־יִגֹּף שׁוֹר־אִישׁ אֶת־שׁוֹר רֵעֵהוּ, וָמֵת--וּמָכְרוּ אֶת־הַשּׁוֹר הַחַי, וְחָצוּ אֶת־כַּסְפּוֹ, וְגַם אֶת־הַמֵּת, יֶחֱצוּן.

(לו) אוֹ נוֹדַע, כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם, וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ, בְּעָלָיו--שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם שׁוֹר תַּחַת הַשּׁוֹר, וְהַמֵּת יִהְיֶה־לּוֹ.

(לז) כִּי יִגְנֹב־אִישׁ שׁוֹר אוֹ־שֶׂה, וּטְבָחוֹ אוֹ מְכָרוֹ--חֲמִשָּׁה בָקָר, יְשַׁלֵּם תַּחַת הַשּׁוֹר, וְאַרְבַּע־צֹאן, תַּחַת הַשֶּׂה.

שם ה' מובא בכתיב ה'. הפסוקים המלאים בקישורים למטה.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בפסוק, ובצד השני פירוש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהפסוק.

📜 **כתוב:** "וְאֵלֶּה, הַמִּשְׁפָּטִים, אֲשֶׁר תָּשִׂים, לִפְנֵיהֶם" (שמות כא, א)

💭 **מפרשים:** רש"י: על המורה להסביר את החוק עד הסוף ולא להסתפק בשינון: "כְּשֻׁלְחָן הֶעָרוּךְ וּמוּכָן לֶאֱכֹל לִפְנֵי הָאָדָם" (רש"י כא, א).

📜 **כתוב:** "כִּי תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי" (שמות כא, ב)

💭 **מפרשים:** הרמב"ן מסביר למה החוק הראשון הוא דווקא דין העבד: בשחרורו בשנה השביעית יש "זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרַיִם הַנִּזְכָּר בַּדִּבּוּר הָרִאשׁוֹן" (רמב"ן כא, ב), וגם זכר לשבת, כי השנה השביעית היא "שבת" לעבד.

📜 **כתוב:** "וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת־אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ" (שמות כא, ו)

💭 **מפרשים:** רש"י מביא את רבן יוחנן בן זכאי: מי שמכר את עצמו, "אֹזֶן שֶׁשָּׁמְעָה עַל הַר סִינַי כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים" והלך וקנה אדון לעצמו, היא שנרצעת. הרציעה היא סימן של בושה: החירות היא ערך, והוויתור עליה אינו מובן מאליו.

📜 **כתוב:** "עַיִן תַּחַת עַיִן" (שמות כא, כד)

💭 **מפרשים:** "סְמֵא עֵין חֲבֵרוֹ נוֹתֵן לוֹ דְּמֵי עֵינוֹ" (רש"י כא, כד), "וְלֹא נִטִּילַת אֵבֶר מַמָּשׁ". אבן עזרא מביא את רב סעדיה גאון: "לא נוכל לפרש זה הפסוק כמשמעו", כי אי אפשר לפגוע בדיוק באותה מידה בלי להוסיף או לגרוע.

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: תנ"ך (או דף הפסוקים מהעמוד הזה), מצגת, דף עבודה, לוח

1. פתיחה: "חוק משקף או חוק מכוון?" (5 דקות)
2. קריאה: כא, א-יא, וטבלת זכויות העבד העברי והאמה העבריה (10 דקות)
3. עיון בזוגות: רש"י (כא, א; כא, ו) ורמב"ן (כא, ב): למה דווקא העבד בראש המשפטים (9 דקות)
4. קריאה מודרכת: כא, יב-לז, מיון החוקים לפי נושא (8 דקות)
5. דיון: "עין תחת עין" כמשמעו או כפיצוי? מהו עונש צודק (9 דקות)
6. סיכום וכרטיס יציאה (4 דקות)

💬 שאלות לדיון

הבנה (מה כתוב?)

1. כמה שנים עובד העבד העברי, ומה קורה אם הוא רוצה להישאר (כא, ב-ו)?
2. מה ההבדל בין שור תם לשור מועד (כא, כח-לו)?

פרשנות (מה זה אומר?)

1. לפי הרמב"ן, מה הקשר בין דין העבד העברי לעשרת הדיברות?
2. למה לדעתכם פירשו חז"ל "עין תחת עין" כתשלום כספי? מה הקושי בפירוש המילולי לפי רב סעדיה?

הערכה (מה דעתי?)

1. האם הגבלת העבדות (ולא ביטולה המיידי) היא צעד מוסרי? נמקו בזהירות ובהתחשבות בהקשר ההיסטורי.
2. "האחריות גדלה עם הידיעה" (שור מועד): איפה העיקרון הזה קיים בחוק ובחיים שלנו היום?

🏁 סיכום השיעור

המשפטים שאחרי מעמד הר סיני מתרגמים את הדיברות לחיי היומיום. הפרק פותח בעבד העברי, ומגביל את עבדותו בזמן, בזכויות ובכבוד, "זכר ליציאת מצרים". דיני הנזיקין קובעים אחריות לפי כוונה וידיעה (שוגג/מזיד, תם/מועד), ו"עין תחת עין" מתפרש בתורה שבעל פה כפיצוי. החוק המקראי פועל בתוך עולם עתיק, ובכל זאת מכוון אותו אל ערכי החירות וכבוד האדם.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

השלימו: "חוק אחד מפרק כא שמגן על אדם חלש הוא _____, והוא מגן עליו כך: _____."

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- קריאה היסטורית-משווה: חוקי עבדות ונזיקין במזרח הקדום, והגבולות שהתורה מציבה (שש שנים, שחרור על פגיעה בעין או בשן).
- עיון בלשון החוק: "כי..." (המקרה הכללי) ו"ואם..." (מקרים משניים) כמבנה משפטי.
- דיון ערכי פתוח: עונש מול פיצוי, ואחריות לפי ידיעה (שור מועד) בהשוואה למשפט המודרני (רשלנות).
- רגישות: העבדות מוצגת בהקשרה ההיסטורי; כדאי לשאול איך החוק מגביל אותה ולא להציג אותה כאידיאל.

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- רש"י כא, א: "וְאֵלֶּה" מוֹסִיף עַל הָרִאשׁוֹנִים", המשפטים מסיני כמו הדיברות; ו"כְּשֻׁלְחָן הֶעָרוּךְ", חובת ההסבר.
- רמב"ן כא, ב: העבד העברי כזכר ליציאת מצרים ולשבת, וקשר בין הדיברות למשפטים.
- רש"י כא, ו בשם רבן יוחנן בן זכאי: "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים", עבדות ה' כחירות מעבדות לבשר ודם.
- רש"י כא, כד: "עין תחת עין" ממון (בבא קמא פג), תורה שבעל פה כמפרשת את הכתוב; אבן עזרא ורב סעדיה.

💡 הערות למורה

הפרק ארוך: אפשר להקריא את פסוקים יב-לז בדילוגים ולהתמקד בדוגמאות שבטבלה. רגישות: בכיתה עשויים להיות תלמידים שמשפחותיהם חוו עבדות, שעבוד או אלימות; מומלץ לדבר על החוק ועל עקרונותיו ולא לבקש דוגמאות אישיות. פסוקי אמה עבריה (ז-יא) מוצגים בעיקר כהגנה על זכויותיה. למתקשים: דף עם תמיכה.

📝 בדף העבודה

טבלת זכויות העבד העברי, "כשולחן הערוך", הרמב"ן על פתיחת המשפטים, רציעת האוזן, "עין תחת עין", שור תם ומועד, שאלה בסגנון בגרות ומחוון. יש גם גרסה עם תמיכה.

מקורות

- שמות כא (מכון ממרא)
- רש"י על שמות כא, א (ספריא)
- רש"י על שמות כא, ו (ספריא)
- רש"י על שמות כא, כד (ספריא)
- רמב"ן על שמות כא, ב (ספריא)
- אבן עזרא על שמות כא, כד (ספריא)

מחוון: "ואלה המשפטים": עבד עברי, נזקי גוף ו"עין תחת עין"

1. שש שנים: העבדות מוגבלת בזמן ונגמרת "יֵצֵא לַחָפְשִׁי, חִנָּם". רציעה: מי שבוחר להישאר מסומן, כדי ללמד שהחירות היא הערך הראוי. אמה: אם לא נותנים לה "שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעֹנָתָהּ" היא יוצאת חינם (יא). עין ושן: "לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת עֵינוֹ", האדון אינו רשאי לפגוע בגוף העבד.
2. יש לסדר את החוק לפני הלומדים ולהסביר את טעמיו, "כְּשֶׁלְּחָן הֶעָרוּךְ וּמוּכָן לֶאֱכֹל לִפְנֵי הָאָדָם", ולא רק לחזור על הנוסח עד שינונו. החוק צריך להיות מובן.
3. בשחרור העבד בשנה השביעית יש זכר ליציאת מצרים, שהדיבר הראשון מזכיר ("אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם"), וגם זכר לשבת. מי שה' הוציא מעבדות אינו מחזיק עבד לעולם.
4. האוזן שמעה בסיני "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים", ובכל זאת האדם קנה לעצמו אדון. ישראל הם עבדי ה' ולא עבדים לעבדים; ויתור על חירות פוגע בייעוד הזה, ולכן הרציעה.
5. רש"י: תשלום "דמי עינו", לפי ירידת ערכו, "וְלֹא נְטִילַת אֵבֶר מַמָּשׁ". רב סעדיה: אי אפשר לפגוע במכה באותה מידה בדיוק; אולי יעוור לגמרי או ימית, וזה אינו צדק.
6. שור תם שהמית אדם: השור נסקל, ונאמר "וּבַעַל הַשּׁוֹר, נָקִי" (כח); שור תם שנגח שור: חוצים את הנזק (לה). שור מועד שבעליו הוזהר "וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ": הבעלים אחראי במלואו (כט, לו). העיקרון: האחריות גדלה עם הידיעה על הסכנה (רשלנות).
7. א. דוגמאות: "מַכֵּה אִישׁ וָמֵת, מוֹת יוּמָת" (יב) קשור ל"לא תרצח"; "וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ" (טז) קשור ל"לא תגנב" לפי רש"י (גניבת נפש); "וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ" ו"וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ" (טו, יז) קשורים ל"כבד את אביך ואת אמך"; דין העבד בשנה השביעית קשור לשבת. ב. רמב"ן: השחרור הוא "זֵכֶר לִיצִיאַת מִצְרַיִם", מי שהיה עבד במצרים ושוחרר מגביל את העבדות אצלו. רש"י (רבן יוחנן בן זכאי): "כִּי לִי בְנֵי יִשְׂרָאֵל עֲבָדִים", והרוצה להישאר עבד נרצע. השחרור על עין ושן (כו-כז) מראה שגוף העבד אינו רכוש מוחלט. ניקוד מוצע: סעיף א 8 (2 דוגמאות × 4); סעיף ב 12 (רמב"ן 4, רש"י 4, ראיה נוספת מהפסוקים 4).

פרשנות מסומנת כפרשנות (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, אור החיים ותלמוד בבלי מתוך ספריא). נוסח הפסוקים ממכון ממרא; שם ה' מובא בכתיב ה'. ממלכתי: מעמד הר סיני ופרשת משפטים (שמות יט-כד) נלמדים בחטיבה העליונה בלימודי התנ"ך (קריאה צמודה, עיון בחוק המקראי ודיון ערכי); יש לבדוק מול תכנית הבגרות העדכנית ובחירת בית הספר. חמ"ד: לימוד חומש עם פרשנים (רש"י, רמב"ן, אבן עזרא, ספורנו, אור החיים ומדרש); הפרשנות מסומנת כפרשנות. יש לבדוק מול התכנון השנתי של בית הספר.